

О. Р. Ткачишина, к. психол. н., доцент кафедри соціальної педагогіки
Інституту соціальної роботи та управління НПУ ім. М. П. Драгоманова
(м. Київ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТОСУНКІВ ПОКОЛІНЬ ТА ПРИЧИНИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ У СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

Стаття присвячена аналізу причин проблем, що виникають між батьками та дітьми у сім'ї на сучасному етапі розвитку суспільства. Розглянуто актуальні проблеми, які постають у стосунках між різними поколіннями в сучасній сім'ї. Відзначено необхідність підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків, загальної культури спілкування у сім'ї з метою ефективного розв'язання сімейних проблем, які виникають.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зміни, які останніми роками відбуваються у світі та в нашій країні не можуть не впливати на загальне становище сім'ї, її роль та місце у системі соціальних відносин. Політичні, соціально-економічні зміни, розвиток науки і техніки постійно висувають нові вимоги не тільки до особистості взагалі, але й до сім'ї як одного з провідних інститутів соціалізації дитини.

У цілому, зміни які відбуваються у свідомості загальної громадськості останнім часом щодо поглядів на сім'ю, її місце та роль у суспільстві здебільшого можна визначити як негативні. Суперечливість та невизначеність морального потенціалу сімейного виховання протягом останніх років зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Ці чинники в основному продукуються особливостями соціально-економічної та політичної ситуації в українському суспільстві, а також особливостями психолого-педагогічної ситуації в сім'ї.

Загалом на даний момент можна визначити такі негативні аспекти у функціонуванні сучасної сім'ї: в більшості випадків характерний низький

освітній рівень, низька психолого-педагогічна культура спілкування, конфліктність, висока трудова зайнятість батьків і збільшення у зв'язку з цим кількості дітей, які вже з раннього дитинства залишаються без прямого виховного батьківського впливу, наявність хворих на алкоголізм батьків, які ведуть асоціальний чи аморальний спосіб життя тощо. Зазначені особливості негативно впливають як на психологічний клімат у сім'ї, так і на процес становлення підростаючої в ній особистості.

Проблемам, що виникають у сім'ї, особливостям психологічного клімату сім'ї, характеристикам виховного впливу на розвиток особистості дитини присвячено багато праць науковців. Так, психологічні особливості впливу сімейного середовища й виховання на становлення особистості дитини вивчали Н. В. Абдюкова, О. І. Бондарчук, В. С. Заслуженюк, І. М. Коновальчук, В. А. Семиченко та інші. Питаннями підвищення психологічної компетентності батьків займалися І. М. Марковська, Г. Б. Моніна, Р. В. Овчарова, О. І. Сидоренко та інші. Проблеми між батьками та дітьми, їх причини та шляхи подолання висвітлені у працях Р. М. Грановської, Ф. Дольто, Ф. Райс, В. М. Соколової, Г. Я. Юзефовича та ін. Проте проблеми, що виникають у стосунках між поколіннями і нині є актуальними і такими, що потребують подальшого вивчення відповідно до сучасного стану розвитку суспільства.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Як справедливо зазначає Н. В. Абдюкова [1], сьогоднішня реальність виступає такою, при якій сім'я відійшла від виховання дітей через високу трудову зайнятість батьків, оскільки батьки попри головне місце роботи зайняті постійним пошуком альтернативних джерел заробітку, передавши найважливіший обов'язок – виховання дитини – державним закладам. Водночас, межа між соціальною відповідальністю держави та сім'ї є не чіткою і розмитою: школа перекладає її на сім'ю, а сім'я на школу, а в кінцевому підсумку страждають діти [1]. Тобто батьки все менше приділяють уваги своїм дітям, не тільки виховному впливу, а навіть і простому

спілкуванню з ними. В подальшому такий вид взаємодії з власними дітьми призводить до відчуження батьків і дітей одне від одного, емоційної холодності і звичайно створює підґрунтя для непорозумінь та труднощів у стосунках особливо у підлітковому та юнацькому віці.

У межах означеного аспекту проблеми слід згадати поширене явище, яке особливо актуальне для західних регіонів України: виїзд батьків за кордон на заробітки. Дітей таких батьків називають соціальними сиротами, а шкода, завдана їм такою ситуацією, не може бути оцінена жодними показниками і тим більше не може бути абсолютно компенсованою. Отже, *зменшення уваги зі сторони батьків до своїх дітей, зменшення часу спілкування з ними* є лише однією з причин проблем, які можуть виникати у подальшому між ними.

Зміни суспільної ідеології для населення країн колишнього соцтабору виявились найпотужнішим стресовим фактором. Недоступна раніше свобода від жорстких, соціальних, політичних, релігійних та економічних обмежень була потужним психологічним потрясінням. Тому старше покоління в умовах відкритого суспільства виявилось дезадаптованим, оскільки стиль поведінки, що був адекватним для недавнього минулого, стає неадекватним через нові соціальні умови [5, 109].

Молодому поколінню притаманні демократичніші погляди на більшість життєвих явищ. Формування їх особистості співпало з періодом перебудови, яка відкрила доступ для західної культури на простори СРСР. Різноманітність доступної інформації, що сприймалась ними певною мірою без свідомої ідеологічної, морально-етичної та естетичної корекції сприяла становленню принципово нової генерації людей [5, 109]. Як зазначає Л. М. Юр'єва, „вони (тобто ті, кому зараз 15-20 років), на відміну від усіх поколінь радянських людей, які вірили у світле майбутнє, виховані на думці про те, що завтра може бути ще гірше, а може й зовсім не настати. Злидарство, мізерні зарплати батьків, соціальна нерівність стали звичними атрибутами їхнього життя з раннього віку” [6, 80-81]. Представники цього

покоління, як зазначає автор, більш схильні до різноманітних адикцій, деструктивних форм поведінки і депресій, ніж представники більш старшого покоління, юність яких проходила у зовсім інших соціально-політичних і соціокультурних умовах [5, 109]. Таким чином, наступну причину виникнення проблем у стосунках поколінь можна визначити як *різні умови соціального, політичного, економічного життя* суспільства у яких зростали батьки і діти, що призводить до формування відповідного цим умовам світогляду особистості.

Умови розвитку суспільства формуючи особистість на певному етапі призводять до виникнення *відмінностей у системі цінностей, поглядів на життя, переконань*, формування іншого стилю життя молоді. Звідси постає ще одна причина проблем та непорозумінь між старшим та молодшим поколіннями. Так, труднощі у стосунках можуть бути пов'язані з тим, що батьків як людей зрілих дратує інший стиль життя молоді і навіть зовнішній вигляд молоді. Батькам важко зрозуміти, що молодь таки повинна притримуватися іншої, ніж в часи їхньої молодості, моди, стилю вбрання тощо. Вікова ригідність призводить до того, що все нове здається батькам малопривабливим і викликає неприємні естетичні відчуття. Однак найбільш мудрі батьки успішно долають вікову деформацію і залишають за молоддю право жити та мати такий вигляд, як їм подобається, не вступаючи у постійні деструктивні дискусії з цього приводу [3, 525].

Саме відмінність у системі цінностей у представників окремих поколінь і зумовлює виникнення конфліктів між ними. Кожна сторона прагне відстояти свої цінності; старше покоління прагне передати молоді свої життєві погляди, смаки, а молодь прагне захистити те, що складає зміст її життя.

Слід зазначити, що у випадках, коли старше покоління аж ніяк не може змиритися з певною манерою поведінки, або зовнішнім виглядом своїх дітей, доречно говорити з дітьми на цю тему, але це має бути не авторитарне наполягання на своєму та настійливе постійне переконування. В даному

випадку слід доброзичливо у пропозиційній формі з роз'ясненням певних аспектів даної проблеми проводити відповідні розмови. Оскільки відкриті заборони, наполягання на своєму з боку батьків швидше за все призведуть до протилежного ефекту.

Однією з причин, що призводить до непорозумінь та виникнення конфліктів між батьками та дітьми є *криза підліткового віку дитини*. В цьому віці відносини молодої людини з оточуючими загострюються, що зумовлено біологічними факторами. Зміна гормонального обміну викликає у підлітковому та юнацькому віці підвищену збудливість і роздратованість, зовнішній світ сприймається як особливо напружений та конфліктний [3, 425].

В даний період діти які до цього були спокійними та слухняними можуть проявляти роздратованість та нестриманість у поведінці, що викликає здебільшого здивування та незадоволеність з боку батьків. Але тут, насамперед, потрібне розуміння батьками сутності даної проблеми, того, що причиною такої поведінки дитини є гормональна перебудова організму. В даному випадку неефективними будуть постійні докори з боку батьків стосовно певних особливостей поведінки сина чи доньки, типу „Не розумію, що з тобою сталося, ти став таким нервовим?“, або „Як ти зі мною розмовляєш? Я тебе навчу поважати батька“ і т. п. Подібні докори здатні лише ускладнити і без того непрості стосунки між батьками та дітьми. Батькам в цей період потрібно бути терплячими, доброзичливими, здатними зрозуміти підлітка, його нові проблеми, а також те, що і йому зараз нелегко. Тому батьки повинні прагнути допомогти своїй дитині подолати цю кризу.

Саме в підлітковому віці з'являються перші спроби особистісного становлення, його перші прояви. І якщо батьки за звичкою, не розуміючи, продовжуватимуть спілкуватися з дитиною, керуючись мораллю покірності (а не рівності), то реакція дітей зазвичай буде не типовою, незвичною для батьків. При цьому одні підлітки можуть чинити активний опір через втечі з дому, шкідливі звички, вербальну агресію, через поведінку, яка навмисно

протиставлятиметься нав'язуваній моделі. Інші ж, навпаки, можуть закритися в собі, розвиваючи невпевненість, різноманітні комплекси і страхи [1].

Тут доречно згадати, що і *криза середнього віку батьків* здебільшого збігається в часі із кризою підліткового віку дітей. Так, криза „середини життя” переживається особистістю як усвідомлення того, що півжиття вже прожито. Людина ставить собі запитання типу „Що вдалося досягти в житті?”, „Чи правильний шлях обрав у житті?” та ін. Намагаючись дати відповідь на ці запитання, людина в цьому віці досить часто може усвідомити, що не всі цілі поставлені в молодості досягнуто, і що деякі з них, можливо, так і залишаться недосягнутими. Тому, батьки у віці 30-35 років досить часто можуть неусвідомлено, а то й свідомо нав'язувати своїм дітям певні свої інтереси та захоплення, намагаючись таким чином реалізувати свої недосягнуті цілі в дітях. Це може проявлятися у наполяганні на тому, щоб дитина займалася позаучбовою діяльністю (музика, співи, спорт, тощо), батьки сподіваються на те, що дитина досягне в певній сфері якихось значних успіхів. Але тут слід враховувати також інтереси і захоплення дитини, оскільки діяльність, яка базується лише на примусі, навряд чи принесе значні успіхи у житті і батьки повинні це усвідомлювати.

До виникнення непорозумінь та конфліктів з батьками у підлітковому віці може привести *неправильний стиль виховання*. Так, надмірна опіка з боку батьків, прагнення звільнити дитину від щонайменших труднощів, потурання її бажанням, посилений контроль, або ж недостатня опіка та увага до дитини, відсутність будь-якого контролю – призводять до формування в особистості негативних особистісних якостей і породжують проблеми та труднощі у дорослому житті.

Підліток, вихований у атмосфері жорсткого контролю та надмірної опіки, вирвавшись з під батьківського крила, виявляється безпомічним та надзвичайно залежним від стороннього впливу. Надмірна регламентація з боку дорослих в цьому віці призводить до того, що підліток стає несамотійним, у нього підвищується агресивність. Разом з тим, і надмірна свобода породжує асоціальні,

егоїстичні тенденції в поведінці, безсистемність. Навпаки, довірливі взаємовідносини між батьками та підлітком розвивають у нього самоповагу, почуття власної гідності, що допомагає зняти напруження, розвиває почуття захищеності та емоційного комфорту, навчає вмінню встановлювати гарні відносини з іншими людьми [3, 412].

Наступну причину виникнення проблем у стосунках поколінь у сучасній сім'ї можна визначити як *недооцінку вікових особливостей дітей*. Так, батьки навіть після укладання шлюбу їхніми дітьми, нерідко продовжують бачити у своєму синові або дочці дитину, намагаються керувати подружжям, нав'язувати свою точку зору і втручаються у взаємостосунки молодих.

Нерідкі ситуації, коли, наприклад, молода дружина хоче бачити у своєму нареченому чоловіка, здатного вирішувати проблеми, що пов'язані із життєдіяльністю сім'ї. Але при спільному проживанні з батьками чоловік рідко може проявити свої ділові якості, тим паче, якщо його вичитують за найменші огріхи як поганого школяра. Інша ситуація – коли свекруха вважає своїм обов'язком навчити свою невістку „як треба жити”. Подібні проблеми постають, коли молодята проживають разом з батьками дружини. Молодий чоловік не відчуває себе хазяїном у домі, а мати і дочка не завжди можуть розмежувати „сфери впливу”. Тому не менш важливою є підготовка самих батьків молодих [5, 109].

Іншим аспектом проблеми недооцінки вікових особливостей дітей може бути наступний. Дорослій людині інколи важко знайти порозуміння з дітьми саме тому, що вони існують у різних системах цінностей, значень, настроїв. Найголовнішою ознакою дитини є безпосереднє, неускладнене додатковими розмірковуваннями або аналізом спілкування з навколишнім світом. Оволодіваючи дорослими проявами поведінки, людина втрачає спонтанне, безпосереднє, імпульсивне реагування на навколишні явища, втрачає дитячу безпосередність [4].

Значне роздратування у батьків може привносити до спілкування дитяча допитливість. Те, що здається дорослому зрозумілим, таким, що не потребує пояснень, для дитини сповнене інтересу, глибоких таємниць. І не завжди дорослі, прагнучи відповісти на ці запитання, зберігають почуття власної вищості. Бо допитливість дитини, її прагнення у всьому розібратися, нестандартний погляд можуть зробити проблему з будь-чого. І тоді дорослі, щоб приховати своє роздратування повинні або відволікати увагу дитини, або звертатися до відвертої заборони [4, 109-110].

Тому, як справедливо зазначають деякі автори [4], треба „цілеспрямовано прагнути і навчитися „входити” у світ дитинства, розуміти його не тільки на раціональному, а й на емоційному рівні: поважати дитячі заняття, спробувати поставити себе на місце дитини, побачити і відчувати світ і окремі події саме під її кутом зору” [4].

Низку специфічних труднощів та проблем у стосунках поколінь породжують *ранні шлюби*. Об’єктивні труднощі молодого подружжя пов’язані з тим, що молоді люди у віці 18-20 років ще не тільки не мають власного майна та окремого житла, але й, як правило, не завершили навчання, тобто не мають спеціальності та стабільних прибутків.

У цьому контексті матеріальна допомога з боку батьків несе в собі певну небезпеку – звикання молодії сім’ї до того, що допомога є обов’язковою та істотною частиною бюджету. Тоді виникає напружена ситуація, коли щонайменша спроба батьків обмежити допомогу викликає роздратування та образу. Особливо загострюються відносини, якщо обмеження пов’язані не з тим, що ресурси закінчилися, а з виховними міркуваннями, тобто економічним тиском для нав’язування дітям своїх смаків та поглядів на життя [3, 525].

Іншою причиною проблем, що породжують ранні шлюби є народження в молодій сім’ї дитини, що вимагає перебудови взаємовідносин у родині. Дуже часто це буває у віці коли батьки подружжя ще знаходяться на вершині трудових звершень, мають високі заробітки, а догляд за дитиною вимагає від

бабусі кинути роботу та доглядати онуків. Ситуація у батьків подружжя може ускладнюватися сімейними обов'язками щодо догляду за своїми старенькими батьками, тобто бабусями та дідусями молодого подружжя [3, 526].

Таким чином, ранні шлюби породжують проблеми матеріальної допомоги з боку батьків, а також пов'язані з народженням онуків, коли батьки ще є активними у соціальному житті, займаються професійною діяльністю та не планують сидіти вдома і доглядати онуків тощо.

З психологічної точки зору однією з причин ускладнень у стосунках поколінь можуть бути такі *психологічні форми впливу*, як фасилітація та інгібіція. Образ людини, або її реальна присутність можуть суттєво впливати на діяльність та відчуття іншої людини. Так, *фасилітація* (від англ. to facilitate – полегшувати) – підвищення швидкості або продуктивності діяльності однієї людини під впливом іншої. А *інгібіція* (від лат. inhibere – стримувати) – це погіршення продуктивності, якості або інтенсивності діяльності у присутності інших людей. Наприклад, у жінки – гарної господині – все валиться з рук, коли поруч свекруха – „інгібітор”. Та ж, не розуміючи, що саме її присутність спричиняє незграбність невістки, її численні помилки, ще більше посилює напругу своїми докорами. Одна й та сама людина може у взаємодії з однією особою бути фасилітатором, а з іншою – інгібітором. Тому не можна вважати примхами або вередуванням, якщо хтось у вашій присутності відчуває себе не дуже зручно, тоді як більшість ваших знайомих, навпаки, вважають ваше товариство дуже приємним [4, 36].

ВИСНОВКИ

Відкритість інформаційного простору особливо для сучасного міського населення, зумовлює співіснування різних за змістом „зразків” життя і відповідних їм „наборів” цінностей, ідеалів, норм поведінки тощо. Сприйняття молоддю без попереднього аналізу та контролю з боку дорослих різнобічної, а часто навіть негативної та суперечливої інформації щодо

міжстатевих стосунків створює небезпеку для правильного формування образу майбутньої сім'ї та майбутніх сімейних ролей. Все це нерідко призводить до не усвідомлення молоддю значення шлюбу та сім'ї для особистості.

Зазначені негативні аспекти можуть також брати початок з батьківської сім'ї, яка у більшості випадків залишається на низькому культурному рівні у спілкуванні, інтимних (статевих) стосунках, а тому не завжди виступає тим моральним орієнтиром, який сприяє процесу становлення підростаючої особистості. Одна із причин такого становища полягає в тому, що упродовж тривалого часу про проблеми сімейного щастя, взаємостосунків у сім'ї, про питання статевого розвитку, кохання говорити було не прийнято ні вдома, ні у школі (більше того, це вважалося непристойним). У сучасних сім'ях, наче за інерцією, ці питання не обговорюються з дітьми і вони входять у період статевого дозрівання або з інформаційним вакуумом, або з викривленим уявленням про статеві стосунки (фільми, Інтернет тощо). Тому, актуальним є підвищення загальної культури взаємин у сім'ї, психолого-педагогічної компетентності батьків, розвиток етичних норм, тощо. Лише в таких умовах стане можливим ефективне подолання труднощів та проблем, що виникають у стосунках поколінь.

Серед причин проблем, які виникають між старшим та молодшим поколінням можна виділити наступні: різні умови соціального, політичного, економічного життя суспільства; відмінності у системі цінностей, поглядів на життя, переконань, інший стиль життя молоді; криза підліткового віку, зумовлена біологічними причинами, а саме зміною гормонального обміну; неправильний стиль виховання особистості дитини; недооцінка вікових особливостей дітей; ранні шлюби, що породжують проблеми матеріальної допомоги з боку батьків, а також пов'язані з народженням онуків тощо. Звичайно, визначений перелік причин та проблем пов'язаних з ними не є вичерпаним. Проте, зроблена спроба систематизувати їх при відкритості до нового досвіду та бажанні підвищити психологічну компетентність з боку

батьків допоможе ефективно розв'язувати основні проблеми у стосунках зі своїми дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдюкова Н. В. Психологічні особливості впливу сім'ї на процес соціалізації дитини // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Т. IX. – Ч.4. – С.6-11.
2. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. – 3-е изд., с изм. и доп. – СПб.: Свет, 1997. – 608 с.: ил.
4. Семиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування. – К.: Веселка, 1998. – 204 с.
5. Соціальна робота: технологічний аспект/ За ред. проф. А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2004. – 364 с.
6. Юрьева Л. Н. История. Культура. Психические и поведенческие расстройства. – К., 2002. – С. 80-81.